

yâviyye, oğlu Yahyâ için yazdığı öğretici ve ahlâkî nitelikte bir risâle olup *Enderznâme* adıyla da tanınmaktadır. Bu eser de birkaç defa basılmıştır (Tahrân 1315, 1316 [müellif hattıyla], 1324, 1326; Tebriz 1328).

BİBLİYOGRAFYA :

Seyyid Nasrullah Tahâvî, *Enderznâme-i Emîr-i Nizâm-i Gerrûsî*, Tahrân 1935; Ferhâd Mu'temid, *Târîh-i Revâbit-i Siyâsî-yi İrân u Osmânî*, Tahrân 1326 hş., II, 8-15; E. Teymûrî, *Asr-i bî-Haberî yâ Târîh-i İmtiyâzât der İrân*, Tahrân 1332 hş., s. 112, 139; Hidâyet, *Ravzatü's-sâfâ*, IX, 394, 483; X, 235, 403, 673-708; Ali Emînüddeve, *Hâtrât-ı Siyâsî* (nşr. H. Fermân Fermâiyân), Tahrân 1341 hş., s. 75-76; Mehdî Kuli Han Hidâyet, *Hâtrât u Hâtarât*, Tahrân 1344 hş., s. 161; Yahyâ Aryânpûr, *Ez Şabâ tâ Ntmâ*, Tahrân 1350 hş., I, 165-172; Hanbâbâ, *Fihrist*, I, 531; IV, 5014-5015; Ferîdün Âdemiyet, *Endîşe-i Teraqqî ve Hükümet-i Kânûn*, Tahrân 1351 hş., s. 299-302, 338-340, 369-385; D. Wright, *The English Amongst the Persians*, London 1977, s. 24; S. Bakhsh, *Iran: Monarchy, Bureacracy and Reform under the Qajars 1858-1896*, London 1978, s. 33-35; Beyânî, *Hoşnûvisân*, IV, 244-246; M. Momen, *The Bâbî and Bahâ'î Religions 1844-1944*, Oxford 1981, s. 122; Abdul-hadi Hairî, "Amîr Nizâm", *El² Suppl.* (İng.), s. 71-72; A. Amanat, "Amîr(e) Nezâm Gerrûsî", *Elr.*, I, 966-969; "Emîr-i Nizâm", *DMF*, I, 253.

TAHSİN YAZICI

EMİR PÂDİŞAH

(امير پادشاه)

Muhammed Emîn b. Mahmûd
el-Hüseynî el-Buhârî el-Mekkî
(ö. 987/1579)

Hanefî fakihî.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Horasan'da doğup Buhara'da yetişti. Kaynaklarda geçen nisbelerinden Hz. Hüseyin'in soyundan geldiği, Hanefî mezhebine mensup olduğu ve Mekke'de yaşadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca eserleri fıkıh yanında tefsir, hadis, Arapça grameri gibi ilimlerde uzmanlaştığını ve tasavvufa da yöneldiğini göstermektedir. Mekke'de ikamet ettiği süre zarfında Hindistan müslümanlarının bazı yazılı sorularına muhatap olması şöhretinin geniş bir bölgeye yayıldığı fikrini vermektedir. Yine eserlerinde kullandığı dillerden Arapça, Farsça ve muhtemelen Türkçe bildiği anlaşılmaktadır. Emîr Pâdişah Meşhed'de vefat etti.

Eserleri. 1. *Teyşîrû't-Tahrîr*. İbnü'l-Hümâm'ın fıkıh usulüne dair *et-Tahrîr* adlı eserinin şerhi olup basılmıştır (I-IV, Kahire 1350-51/1931-32). Müellif mukaddimede, bu şerhi Mekke'de kaldığı süre

inde yazdığını belirtmektedir. *Teyşîrû't-Tahrîr* ile, İbnü'l-Hümâm'ın talebesi İbn Emîrül-Hâcc'in *et-Tahrîr ve't-tahbîr* adıyla aynı esere yazdığı şerh arasında bir karşılaştırma yapıldığı takdirde Emîr Pâdişah'ın neredeyse onun şerhini özetleyip sadeleştirmekle yetinmiş olduğu görülür. Bununla birlikte ne kendisine ne de eserine hiçbir atıfta bulunulması şaşırtıcıdır. Bu şerhi diğerinden ayıran en belirgin fark, metindeki ifadelerin sarf ve nahiv bakımından tahliline ağırlık verilmesidir. 2. *Şerhu's-Sirâciyye*. Sirâceddin Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî'nin ferâiz ilmiyle ilgili *el-Ferâ'izü's-Sirâciyye* adlı eserinin şerhi olup birçok yazma nüshası vardır (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1102; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1090). 3. *Necâhu'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*. Diğer kaynaklarda adına rastlanmayan bu eser fıkıh usulüyle ilgili olup Brockelmann tarafından bir nüshası kaydedilmektedir (*GAL Suppl.*, II, 583). 4. *Risâle ferîde fi'ktidâ'î'l-Hânefiyye bi's-Şâfi'iyye*. Müellif bu risalesinde, bir Hanefî'nin Şâfiî imama uyup uyamayacağı konusunu dört ana başlık altında incelemektedir. Cemaatle namazın farz kılınmasının en önemli hikmetinin müminlerin kalplerini birleştirmek olduğunu, rahmetin de ancak bu durumda incecğini, taassubun ise fıkı sayıldığını söylemektedir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunmaktadır (Fâtiḥ, nr. 1658). 5. *Hâşiye 'alâ Envârî't-tenzil ve esrârî't-tevil*. Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzil* adlı meşhur tefsirinin Nisâ sûresinin sonuna kadarki kısmının hâşiyesidir (bazı yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 192; Şehid Ali Paşa, nr. 193; Kılıç Ali Paşa, nr. 114; Yenicami, nr. 129). 6. *Tefsîru sûretî'l-Feth*. Eserde, Feth sûresinin Mekke mi yoksa Medine mi olduğu hususuyla ilgili tartışmalar nakledildikten sonra özellikle ilk iki âyeti geniş bir şekilde tefsir edilir ve genel olarak da lafzî tahlillere ağırlık verilir (bazı nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 276; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 65; Lâleli, nr. 170). 7. *Risâle fi'l-es'ileti'llefti ursile min Mekke ile'l-Hind*. *Envârü't-tenzil* ve *Tefsîrül-Celâleyn* gibi eserlerde mevcut çeşitli yorumlarla bazı âyetlerin izahı hususunda kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplardan ibarettir (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 316/7). 8. *Risâle fi heli'l-besme-*

le mine's-suver em lâ. Bismelenin, başında bulunduğu süreye dahil olup olmadığı konusundaki tartışmalarla ilgili bir risâledir (Köprülü Ktp., Fâzil Ahmed Paşa, nr. 1606). 9. *Risâle fi beyânî enne'l-hacce'l-mebrûr yükeffirü'z-zünûb*. Bazı Şâfiîler'in, makbul bir haccın sadece küçük günahların affına vesile teşkil edeceği yönündeki görüşlerine reddiyeler olarak kaleme alınmıştır. Müellif eserinde, makbul bir haccın şirk hariç bütün günahlara kefarete olacağı görüşünü ispata çalışmaktadır (bazı nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 1658; Çelebi Abdullah Efendi, nr. 392; Köprülü Ktp., Fâzil Ahmed Paşa, nr. 182). 10. *Risâle fi beyânî'l-hâşıl bi'l-maşdar*. Masdarların yapısı, ism-i fâil ile ism-i mef'ûlden farklarını nahiv, usul ve kelâm konularından örnekler vererek inceleyen bir eserdir (bazı nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 1658; Kılıç Ali Paşa, nr. 1024; Lâleli, nr. 3030; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 518; Şehid Ali Paşa, nr. 1807; Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1207). Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Kılıç Ali Paşa, nr. 1024/42) *el-Mesâ'il fi's-şer'* adıyla Emîr Pâdişah namına kayıtlı olan eser de *Risâle fi beyânî'l-hâşıl*'ın bir başka nüshasıdır. 11. *el-Ferîde fi tahkîki harfi kad*. İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sinde "hal" konusunu incelerken "kad" harfi hakkında ileri sürdüğü görüşleri açıklayan bir risâle olup Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası vardır (Fâtiḥ, nr. 1658). 12. *Tercemetü Faşli'l-ḥitâb*. Muhammed Pârsâ'nın tasavvufa dair *Faşlü'l-ḥitâb* adlı Farsça eserinin Arapça tercümesi olup 987 (1579) yılında tamamlanmıştır (Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 2752; Damad İbrâhim Paşa, nr. 737). 13. *Şerh-i Dü Vakt-i Subhden*. Tasavvufa dair Türkçe bir risâledir (Süleymaniye Ktp., M. Murad — M. Ârif, nr. 74). Eserde bazı tasavvufî konular âyetler ve Farsça beyitlerle anlatılmaktadır. Kaynaklarda bu eserden bahsedilmemesi ve Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshasının başında Şeyh Emîr Buhârî'ye ait olduğuna dair kayıttan başka bir bilgiye rastlanamaması eserin Emîr Pâdişah'a nisbetini şüpheli kılmaktadır. 14. *Muḥtaşaru Târîḥi'l-ḥulefâ'*. Süyüfî'nin *Târîḥu'l-ḥulefâ'* adlı eserinin muhtasarıdır. Bazı konularda gerekli açıklamaların da eklendiği eser 987 (1579) yılında tamamlanmıştır (Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 4344). 15. *Şerhu Elfiyyeti'l-İrâkî*. Zeynüddin el-İrâkî'nin hadis usulüne dair manzum eserinin şerhi olup 972'de (1564) Mekke'de

tamamlanmıştır (bazı nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 340; Millet Ktp., Murad Molla, nr. 329).

BİBLİYOGRAFYA :

Emir Pâdişah, *Teystürü't-Tahtır*, Kahire 1350-51/1931-32, I-IV; İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Tahtır*, Bulak 1403/1983, I-III; *Keşfü'z-zunûn*, I, 156, 193, 293, 358, 450; II, 1260; Brockelmann, *GAL*, II, 99, 543; *Suppl.*, I, 612, 738; II, 92, 583; Kehâle, *Mu'cemül-mü'ellifin*, IX, 80; Ahmet Özel, *Haneî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 97.

FERHAT KOCA

EMİR es-SAN'ÂNÎ

(الأمير الصناعي)

Ebü İbrâhîm İzzüddîn Muhammed
b. el-İmâm el-Mütevekkil -Alellâh
İsmâil es-San'ânî
(ö. 1182/1768)

Müctehid Zeydî âlimi.

Edeleri gibi el-Emîr lakabıyla anılmakta olup 15 Cemâziyelâhir 1099'da (17 Nisan 1688) San'a'nın güneyindeki Yerîm şehrine bağlı Kehlân'da doğdu. On bir yaşında iken ailesiyle birlikte San'a'ya gitti. Burada hıfzını tamamladı ve babasından nahiv, beyân ve hadis gibi ilimleri okudu. Tahsilini Zeyd b. Muhammed b. Hasan, Salâh b. Hüseyin el-Ahfeş, Abdullah b. Ali el-Vezîr ve Ali b. Muhammed el-Ansî gibi San'ali âlimlerden aldığı derslerle sürdürdü. İlk hac ziyareti vesilesiyle gittiği (1122/1711) Mekke ve Medine'de başta hadis olmak üzere çeşitli ilim dallarında ders aldı. İkinci (1720) ve üçüncü (1722) hac ziyaretlerinde de karşılaştığı âlimlerle ilim alış verişinde bulundu. İki yıl sonra Kehlân'a, oradan da tekrar San'a'ya döndü. Bu arada kendisine İmam Kâsım b. Hüseyin tarafından Benderülmehâ kadılığı teklif edilirse de ilimle meşgul olmayı bu görev ve tercih etti. Daha sonra İmam Mansûr-Billâh tarafından San'a Camii'ne hatip tayin edildi ve imamın oğlu Mehdi-Lidînillâh dönemine kadar (1748-1775) bu görevde kaldı. Bir cuma günü hutbede isimlerinin anılması âdet haline gelen imamları zikretmediği için Zeydî cemaatin hücumuna uğraması sonucunda çıkan kargaşa üzerine Mehdi her iki grubu da hapsettirdi (1753). İki aylık hapis hayatından sonra hatiplik görevini terkeden San'ânî kendisini telif, öğretim ve fetva işlerine verdi.

Emîr es-San'ânî zamanla San'a'nın fıkıh otoritesi durumuna geldi. Taklidi redderek delillerle amel etmeye başlayın-

ca diğer âlimlerle arasında sert tartışmalar çıktı. Zeydî mezhebinde kabul görmeyen bazı namaz sünnetlerini edâda ısrar ettiği için yörenin Zeydî halkının hücumuna uğradı. Buna rağmen kendisine tâbi olanlar çoğaldı. Yemen dışından da ziyaretine gelenler oldu. Aralarında Şevkânî'nin hocası Abdülkâdir el-Kevkebânî, İbn Ebû'r-Ricâl, Muhammed b. İshak b. Mehdi, Hasan b. İshak b. Mehdi ve Ahmed b. Muhammed Kâtın'ın da bulunduğu birçok talebe yetiştirdi. 3 Şâban 1182'de (13 Aralık 1768) San'a'da vefat etti ve İmam Şerefeddin Medresesi yakınına defnedildi.

Şairlik yönü de bulunan San'ânî'nin şiirlerinin konuları genellikle ilmî meselelerle bazı âlimlere reddiye ve cevaplarıdır. Oğlu Abdullah bunları bir cilt halinde toplamıştır.

Eserleri. Emîr es-San'ânî'nin 200'den fazla eser kaleme aldığı belirtilmektedir. Bunların belli başlıları şunlardır: 1. *Sübülüs-selâm*. İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) ahkâm hadislerini ihtiva eden *Bulûğu'l-merâm* adlı eserinin şerhidir. Şerefeddin Hüseyin b. Muhammed b. Saîd el-Mağribî'nin (ö. 1119/1707) *el-Bedrû't-tamâm* adlı daha hacimli *Bulûğu'l-merâm* şerhini bazı ilâve ve değişikliklerle ihtisar eden San'ânî, *Bulûğu'l-merâm*'da geçen şahısların kısa biyografilerini vermiş, hadislerdeki garîb kelimeleri açıklamış ve her hadisten çıkarılan hükümleri kısaca belirtmiştir. Bu kitap müellifin en meşhur eseri olup "*Sübülüs-selâm* sahibi" diye anılmasını sağlamıştır. Eserin çeşitli baskıları vardır (Delhi 1302, 1311; Kahire 1911 [taşbaskı]; nşr. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Kahire 1972; nşr. Fevâz Ahmed Zemîrî ve İbrâhîm Muhammed Cemel, Beyrut 1405/1985; ayrıca bk. BULUGU'U-MERÂM). San'ânî'nin *Naẓmü Bulûğı'l-merâm* adlı manzum bir eseri daha vardır (Aden 1366). 2. *Tavzîhu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*. Ebû Abdullah İbnü'l-Vezîr'in (ö. 840/1436) hadis usulüne dair *Tenkîhu'l-enzâr* adlı eserinin şerhi olup Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd tarafından neşredilmiştir (Kahire 1366). 3. *İrşâdün-nükkâd ilâ teysîri'l-ictihâd*. Selâhaddin Makbûl Ahmed'in uzunca bir girişle birlikte yeniden yayımlanan (Küveyt 1985) eserin daha önce yapılmış çeşitli baskıları vardır (Beyrut 1970; *Mecmû'atür-resâ'ilü'l-müntriyye* içinde, Kahire 1346, I, 1-47). 4. *el-'Udde 'alâ Şerhi'l-'Umde*. Takiyyüddin İbn Dakîku'l-İd'in (ö. 702/1302), Abdülganî

el-Makdisî'nin (ö. 600/1203) hadisle ilgili *'Umdetü'l-ahkâm*'ına yaptığı şerh üzerine bir hâşiyedir (nşr. Ali b. Muhammed el-Hindî, I-IV, Kahire 1379; nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, I-IV, Kahire 1410/1990). 5. *Kaşabü's-sükker*. İbn Hacer'in hadis usulüne dair *Nuḥbetü'l-fiker* adlı eserinin manzum hale getirilmiş şeklidir. Abdülkerîm Murâd el-Eserî tarafından *Şuḥhu'l-maṭar 'alâ Kaşabi's-sükker* adıyla şerhedilmiştir (Mekke 1380). 6. *İsbâlül-maṭar 'alâ Kaşabi's-sükker*. Önceki eserin şerhi olup Muhammed Eserî tarafından Hindistan'da neşredilmiştir. 7. *İcâbetü's-sâ'il şerhu Buḡyettü'l-'âmil*. Muhammed Behrân'ın (ö. 957/1550) fıkıh usulüne dair *el-Kâfil* adlı eserine yazdığı "Buḡyettü'l-'âmil" isimli manzumeye yine kendisinin hazırladığı şerhtir (nşr. Hüseyin b. Ahmed es-Siyâgî — Hasan Muhammed Makbûlî el-Ehdel, Beyrut-San'a 1406/1986). 8. *Edilletü'l-mesâ'ilü'l-marziyye fî beyâni ittifâkı Ehli's-sünne 'alâ süneni's-şalât ve'z-Zeydiyye*. Ehl-i sünnet ile Zeydiyye'nin namazın sünnetleri hususundaki ittifak noktalarını gösteren bir risâle olup Cidde'de basılmıştır. 9. *Büḡra'l-ke'f bi-liḳâ'i'l-ḥabîb*. Âhiret ahvaline dair manzum bir eser olup müellifi tarafından *Te'nîsü'l-garîb* adıyla şerhedilmiştir. Her iki eser aynı konudaki *Cem'u's-şetîṭ* adlı kitabıyla birlikte yayımlanmıştır (Mekke 1381). 10. *Divânü'l-Emîr eş-San'ânî*. Çeşitli konulardaki şiirlerinin alfabetik olarak düzenlenmesiyle meydana gelen bir eser olup Ali Subhî el-Medenî'nin tahkikiyle neşredilmiştir (Kahire 1384/1964). 11. *er-Ravzatü'n-nediyye bi-şerhi't-Tuḥfeti'l-'Aleviyye*. Hz. Ali'nin menâkıbına dairdir (Delhi 1322; San'a 1371). 12. *Taḥrîrül-i'tikâd 'an edrâni'l-ilhâd* (Kahire 1340; Katar 1979). 13. *Risâle fî taḥkîki 'ilmi'l-yaḳîn ve 'ayni'l-yaḳîn ve ḥaḳḳi'l-yaḳîn*. *er-Resâ'ilü'l-minberîyye* adlı eserin içinde basılmıştır. 14. *Ref'u'l-estâr li-ibtâli edilleti'l-kâ'ilîne bi-fenâ'in-nâr* (Beyrut 1405/1984). 15. *Mensekü'l-Emîr eş-San'ânî* (Kahire 1348). 16. *Cevâbü sü'âl fi şıḥḥati şalâti'l-müfteriz ḥalfe'l-müteneffil ve'l-muḥtelifeyn farzan* (nşr. Akîl b. Muhammed b. Zeyd el-Miḳtarî, San'a 1992). 17. *et-Tenvîr şerhu Câmi'i's-şagîr*. Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Câmi'u's-şagîr*'inin dört ciltlik şerhidir. 18. *Mînḥatü'l-gaffâr*. İbnü'l-Murtazâ'nın (ö. 840/1437) *el-Ezhâr fî fıkhi'l-e'immeti'l-eḥâr* adlı eserine Celâl el-Yemenî'nin (ö. 1079/1668) *Ḍav'ün-nehâr* adıyla yaptığı şerhin hâşiyesidir.